

А. С. Ушаков

Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ ОДУХОТВОРЕНОГО ОБРАЗУ ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ КОМПЛЕКСОМ МИСТЕЦТВ

А. С. Ушаков. Формування одухотвореного образу людини культури комплексом мистецтв

Статтю присвячено аналізу мистецтва як чинника формування образу людини культури. Виявлено ресурсний потенціал мистецтва як засобу актуалізації творчих можливостей особистості в процесі формування образу людини культури. Встановлено специфіку функціонування художньо-естетичних потреб на різних етапах формування образу людини культури. Окреслено послідовність становлення одухотвореного образу людини культури та досліджено вплив на неї мистецтва. Показано, яким чином мистецтво уможливує осягнення сучасною молоддю класичного ідеалу калокагатії як триєдності Істини, Добра і Краси. Продемонстровано, що кожна історична епоха, згідно з пануючими в ній культурою, мистецтвом, ідеалами, будувала свої моделі образу людини в культурі. Обґрунтовано доцільність виокремлення готичного, барокового, модерного, тощо образу людини культури з притаманним тим духовно-культурним мікрокосмом. Розкрито виховний потенціал катарсичної функції мистецтва в контексті становлення одухотвореного образу людини культури. Доведено, що творчий діалог з мистецтвом є формою декодування культурного коду шляхом розкриття сенсу символічних світів різних типів культур.

Ключові слова: *людина культури, образ людини культури, художньо-естетична потреба, культурний код.*

A. Ushakov. Formation of spiritual image of man of culture by complex of arts

The purpose of this paper is to give the analysis of art as a factor of person of culture image formation. The research discovers art resource potential as means of personality creative capabilities realization in the process of person of culture image formation.

Research methodology. The author used interdisciplinary approach to distinguish the role of art in the aspect of person of culture image formation, combining pedagogics and culture studies, aesthetics and psychology, ethics and art study, philosophical anthropology and hermeneutics to cover the process of person of culture image formation by means of arts.

The results. The analysis shows the peculiarities of art and aesthetic needs functioning on different stages of person of culture image formation. The study

outlines the sequence of developing person of culture spiritualized image and considers the influence of art on it. This describes the way art enables modern youth comprehend classical ideal of calocogatia as triad truth, goodness, beauty. Each history epoch features the dominant culture, art, ideals built its own person of culture image models.

The scientific novelty. The process of person of culture formation implies personality creative dialogue with art, which is proved to be the form of cultural code deciphering through revealing the sense of symbolic worlds of different types of cultures.

The practical significance. It is concluded the expedience of pointing out Gothic, Baroque, modern etc. person of culture image with its spiritual and cultural microcosm. The author emphasizes upbringing potential of art catharsis function in the context of person of culture image formation.

Keywords: *person of culture, person of culture image, art and aesthetic need, cultural code.*

Постановка проблеми. Одним з найбільш серйозних викликів, що висувують перед сучасною вищою освітою нові тенденції розвитку людства, постає проблема формування такої генерації молоді, що здатна втілювати у своїх життєвих практиках цілісну єдність сутнісних проявів образу людини культури. В усі часи місією університетів вважалася підготовка не лише високофахових знавців своєї справи, здатних до наукових розвідок та плідного впровадження своїх результатів у певну сферу виробництва, але й натхненних поборників цінностей культури, спроможних забезпечувати тяглість культурної спадщини людства та збагачення її новими змістами. Наявністю в структурі суспільства активного прошарку національної та культурної еліти ми завдячуємо саме випускникам університетів, які завжди сповідували ідею співпричетності до способу життя інтелігенції з притаманними їй благородством, моральністю, великодушністю, гідністю, творчою наснагою та патріотизмом. Історико-культурні колізії нового століття ще глибше загострюють суспільну потребу в сучасних носіях одухотвореного образу людини культури, позаяк тільки люди такого кшталту здатні запропонувати плідне

розв'язання найбільш серйозних суперечностей сучасності з її проблемами глобалізації, культурної ідентичності, збереження культурної пам'яті, цивілізаційних конфліктів, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Парадигмальні філософські підходи до розуміння природи мистецтва та його ролі в розвитку особистості знаходимо в працях М. Бахтіна, М. Бердяєва, Г. Гайдегера, М. Мамардашвілі, П. Флоренського, Ф. Шеллінга.

Найбільш ґрунтовні праці, які висвітлюють базові принципи естетичного світосприйняття та можуть слугувати концептуально-методологічним фундаментом для аналізу мистецтва як чинника формування образу людини культури, належать філософам-естетикам С. Аверінцеву, Ю. Борєву, М. Кагану, Л. Левчук, Д. Лихачову, О. Лосєву, Ю. Лотману, М. Овсяннікову, Л. Столовичу, Ф. Шлегелю, О. Якимовичу.

Проблемам категоріально-філософської систематизації естетичного досвіду та історико-культурного узагальнення мистецької спадщини присвячені фундаментальні розробки Г. Гадамера, А. Гуревича, В. Іванова, Е. Касієра, О. Лосєва. Серед українських вчених найбільш евристичні підходи до розкриття історико-культурного змісту естетичних категорій та аналізу їхньої ролі в процесі естетичного виховання студентської молоді запропонували естетики Т. Аболіна, А. Канарський, Л. Левчук, В. Мазепа, В. Панченко, О. Шинкаренко, філософи М. Булатов, Ю. Кушаков, психологи В. Ромеєць, Т. Титаренко.

Потужний вплив мистецтва на становлення гуманістичного світогляду людини розкрито в працях Х. Ортега-і-Гассета, де знаходимо також футуристичні прогнози щодо призначення мистецтва як чинника подолання тенденцій дегуманізації. Бахтінські ідеї діалогічної суті мистецтва як процесу співтворчості автора і читача/глядача отримали потужний розвиток в працях А. Ахутіна, Г. Батіщева, В. Біблера, В. Малахова, М. Кагана, У. Еко. Гіпотезу існування матриці архетипових сюжетів мистецтва, що чинять суттєвий вплив на внутрішній світ реципієнта, запропонував видатний вітчизняний філософ С. Кримський.

Принципові підходи до поглиблення та розширення естетичного досвіду студентської молоді шляхом звернення до інтеграції різних видів мистецтва запропонували відомі російські естетики О. Буров, Ю. Борєв, Л. Столович, М. Каган, А. Зись, Л. Печко, О. Торшилова, В. Разумний, М. Кіященко, М. Лейзеров та ін.

Особливостям естетичного сприйняття мистецького матеріалу присвятили увагу такі педагоги і психологи, як М. Верб, Д. Кабалецький, Є. Квятковський, В. Кузін, Б. Лихачов, Б. Неменський, Б. Юсов та ін. Проблеми становлення естетичної культури студентської молоді досліджували О. Лармін, Г. Петрова, В. Толстих та ін. Естетичний досвід як результат культуротворчого процесу становить предмет дослідницької уваги У. Суна.

Проблеми естетичного виховання у вищій школі досліджували В. Дряпика, А. Комарова, В. Кудін, Г. Кутузова, М. Лещенко, С. Мельничук, Г. Падалка, Т. Рейзенкінд, О. Рудницька, Б. Шляхов, О. Щолокова та ін. Особливості взаємовпливу морального й естетичного досвіду студентської молоді в процесі навчання та становлення особистості розглядали З. Гіптерс, О. Глузман, Р. Дзвінка, С. Жуковська, Г. Корольова, В. Мірошніченко, О. Олексюк, Л. Хомич.

Психологічні та педагогічні аспекти проблеми становлення і розвитку художньо-естетичних потреб молоді знаходимо в працях П. Блонського, Л. Виготського, А. Здравомислова, Л. Когана, О. Леонтєва, В. Магуна, Д. Узнадзе, М. Філіппова. Місце і роль художньо-естетичних потреб у структурі духовних потреб людини культури вивчав П. Симонов. Фундаментальні принципи формування естетичних потреб, сформульовані Ф. Шіллером, який визначає мистецтво як спосіб «робити своїми чужі почуття», зазнали плідного розвитку й уточнення в працях А. Бергсона, М. Гартмана, М. Гійо, Р. Ингардена, Б. Кроче, Ч. Огдена, І. Тена, М. Шьолера. Серед сучасних західних дослідників цікаві напрацювання щодо проблем розвитку естетичних потреб знаходимо в теоретичних та експериментальних розробках К. Алдерфера, Ф. Герцберга, М. Дюфренна, Д. Мак-Клелланда, Д. Мак-Ютелланда, Т. Манро, А. Маслоу, А. Річардса та ін.

Питання формування естетичної культури і художніх смаків розроблялися в дисертаційних роботах Г. Баталіної, Е. Борисової, Р. Дзвінкої, М. Долматової, І. Єненко, О. Івушкіної, С. Крилової, Т. Мороз та ін. Специфіка виховання естетичних почуттів студентства засобами мистецтва, проблеми виявлення естетичних уподобань сучасної молоді та формування естетичних ідеалів і цінностей знаходяться у сфері дослідницької уваги В. Бутенка, І. Герасимової, С. Дементєвої, Т. Зайцевої, І. Зязюна, А. Комарової, О. Курєвіної, О. Ростовського, І. Старкової, І. Тихомирової, В. Томашевського,

С. Холодинської, Г. Шевченко, О. Щолокової та багатьох інших.

Особливості впливу освітньо-виховного середовища на розвиток особистості та роль університетів як осередків формування духовно розвиненої особистості досліджувалась у працях Н. Бутенко, О. Дем'янчука, Ю. Пастухової, О. Семашка.

Проблеми теорії та методики викладання мистецьких дисциплін у контексті досягнення цілісності навчального процесу зазнали системного розгляду в працях Г. Падалки. Окрему увагу дослідниця приділяє формоутворювальним аспектам мистецького навчання та проблемам оновлення мистецької освіти через задіяння «акмеологічних вимірів» естетичного виховання (від грецького «акме» – розквіт). Акмеологічно спрямоване освоєння мистецтва створює умови для формування гармонійно розвиненої особистості шляхом виховання в молоді здатності відбирати найкраще, найдосконаліше, найвиразніше у світі мистецтва.

Теорія і практика взаємодії мистецтв в естетичному вихованні молоді знайшли своє вичерпне відображення в дисертації Г. Шевченко, що в подальшому слугувало фундаментом наукової школи, до якої належать Л. Бутенко, І. Єненко, Є. Зеленов, О. Ігнатович, М. Кір'ян, І. Котенева, Є. Коцюба, В. Кратінова, Н. Мартинович, Л. Сбітнева, Г. Фрейман, С. Шаргородська, О. Шкурін та ін. Творчі здобутки представників школи Г. Шевченко значно збагатили можливості впливу мистецтва на духовне та культурне становлення студентської молоді завдяки оригінальним методам використання комплексу мистецтв у навчально-виховному процесі.

Нові підходи до художньо-естетичного виховання запропонувала Л. Масол. Проблему формування естетико-екологічної культури особистості засобами мистецтва досліджувала І. Котенева, окрему увагу приділяючи специфіці естетико-екологічного катарсису. Критерії сформованості художньої культури молоді та особливості формування мистецьких уподобань знайшли своє відображення в дослідженні Н. Миропольської. Сутнісні характеристики естетичного виховання особистості в контексті системи музично-мистецької просвіти досліджувала Л. Сбітнева. Питаннями вдосконалення моральної культури студентської молоді засобами мистецтва займається О. Шкурін. Проблему розуміння сутності людини культури в контексті нової культурологічної парадигми як ідеалу планетарного виховання

сучасної студентської молоді висуває Є. Зеленов. Шляхи формування естетичних почуттів комплексом мистецтв під час навчальної діяльності студентів становлять предмет дослідницького інтересу М. Кір'ян.

Значення мистецтва як «каталізатора» формування у студентської молоді образу людини культури в навчально-виховному процесі класичного університету становить предмет дослідження Г. Дворцевої. Проблеми формування естетичного образу людини в студентській молоді шляхом інтеграції у навчальний процес комплексу мистецтв присвячене дисертаційне дослідження І. Ушакової.

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про значний інтерес вчених до проблеми виховного потенціалу мистецтва як засобу формування світоглядних уявлень сучасної молоді, до способів розвитку її художньо-естетичних потреб та вдосконалення естетичних смаків, а також до розуміння суттєвих атрибутів гармонійно розвиненої особистості. Проте має місце певна розірваність та дискретність накопичених знань, отже, зберігається актуальність запиту на комплексний міждисциплінарний підхід, здатний всебічно розкрити ту визначальну роль, що належить мистецтву саме в аспекті формування образу людини культури. Таке завдання передбачає плідне поєднання дискурсів педагогіки і культурології, естетики і психології, етики і мистецтвознавства, філософської антропології та герменевтики задля цілісного розуміння всіх компонентів та необхідних етапів процесу формування образу людини культури засобами комплексу мистецтв.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – аналіз мистецтва як чинника формування образу людини культури у студентської молоді. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких **завдань**: розкрити особливості мистецтва як засобу актуалізації творчих ресурсів особистості, визначити його потенціал щодо формування образу людини культури; дослідити особливості розвитку художньо-естетичних потреб на різних етапах формування образу людини культури; окреслити логіку становлення одухотвореного образу людини культури засобами комплексу мистецтв.

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Дорожній карті мистецької освіти» ЮНЕСКО (документі, ухваленому на Всесвітній конференції «Створення креативного потенціалу для XXI століття» в м. Лісабоні 6–9 березня 2006 р.) акцентується на значенні мистецтва як способу розкриття та формування цілісної

творчої особистості на шляху всебічного продуктивного освоєння і привласнення людиною культури свого народу й людства, що сприяє розвитку людських ресурсів та примноженню «культурного капіталу» людства. У документі зазначено, що «створення креативного потенціалу для XXI століття» передбачає плекання культуротворчих здібностей сучасної молоді завдяки розвитку двох підходів: «учити мистецтва» й «навчати за допомогою мистецтва», що сприяє утвердженню нового типу людини — «Номо сгеанс (людина, що творить)». Своєю чергою в таких програмних для вищої школи документах, як Державна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти, Закон України «Про вищу освіту», Концепція національного виховання, Концепція педагогічної освіти, знаходимо настанови, де підкреслюється необхідність орієнтації вищої школи на реалізацію культурного потенціалу мистецтва в освітньому процесі з метою розвитку художньо-естетичної культури молоді, формування ціннісних уявлень та переконань студентів, розвитку та вдосконаленню естетичних смаків молоді.

Формування образу людини культури передбачає розвиток здібностей до творчого засвоєння соціокультурного досвіду суспільства, оволодіння «словом» як засобом духовного самовираження особистості, пробудження цікавості до різних видів мистецтва та поглибленого розуміння їхніх витоків, генези та взаємовпливу. Поглиблена рефлексія, що супроводжує занурення до різноманітних культурних світів, є неодмінним чинником становлення образу людини культури, оскільки критерієм сформованості цього образу виступає не тільки невимушена обізнаність студентської молоді в артефактах культури, але свідоме розуміння власних художньо-естетичних потреб і, відповідно, вдосконалення естетичних смаків, що є сутнісним атрибутом людини культури.

Слід зважати, що піраміду духовних запитів людини увінчують її художньо-естетичні потреби. У структурі духовних потреб людини значне місце посідає потреба в постійному спілкуванні з мистецтвом — це стосується як його артефактів, так і самого процесу активної творчості. Насолода прекрасним, самовираження через мистецтво, розвиток художнього кругозору, естетичного смаку, художніх здібностей, саме прагнення творити стосунки зі світом за законами краси — все це, безперечно, виступає характерними показниками сформованості образу людини культури.

За метафоричним визначенням В. Малахова, мистецтво «постає своєрідним “зондом” переживально-сміслових потенцій навколишнього буття; за його допомогою людський суб’єкт “примірює”, співвідносить з внутрішньою мірою власного самопочуття наявні в цьому бутті реальні або уявні можливості. Як дана можливість виглядатиме в самому житті, як її пережити, відчутти — ось питання, відповідь на яке здавна давало людині мистецтво і, за великим рахунком, тільки воно» (Малахов, 1984). Вічно актуальна духовна потреба людини відшукати нові відповіді на споконвічні питання життя отримує завдяки мистецтву незрівняний «чарівний ліхтар» духу, що опромінює шлях людини до нових обріїв існування та збагачує її новими сенсами буттєтворення.

Таким чином, мистецтво спонукає нас до осягнення та долучення до ідеалів античної калокатії як триєдності Істини, Добра і Краси. Втілюючи прагнення до цілісності та гармонії, притаманне людині культури, принцип калокатії постає освітнім і виховним еталоном з часів платонівської академії і набуває нової актуальності в контексті культурних викликів сьогодення. Невипадково саме поняття «образ людини культури» веде свій родовід від платонівського *ейдосу* як взірця, що визначає глибинну справжню природу та виструнчує зовнішню структуру всіх своїх конкретних проявлень. Відповідно до цього і образ людини культури постає «ідеалом, орієнтиром, надсистемою, у якій розвивається людина й сама культура» (Падалка, 2008), тож, можна стверджувати, що в образі людини культури закарбовано ті принципи й настанови, що визначають ідеальне «Я» людини як цілісність її особистості.

Свого часу Ф. В. Й. Шеллінг, якому належить перший фундаментальний проєкт «філософії мистецтва» в межах системи «філософії тотожності», висловив переконання, що «хоча філософія досягає найбільших висот, але до цих висот вона залучає лише часточку людини. Мистецтво ж дає змогу досягти цих висот цілісній людині» (Шевченко, 1986, с. 486). Отже, мистецтво відкриває людині можливість пережити омріяну повноту буття. Воно, як доводить М. Гайдеггер, стає «розкриттям істини сущого» (Хайдеггер, 2008, с. 131) та засобом подолання відчуження від цілісності. За думкою Х. Ортеги-і-Гассета, мистецтво виходить на авансцену людського буття в той момент, коли дискурсивно-логічний метод науки змушений «скласти свою зброю» та визнати власну неспроможність охопити як ціле ту «нескінченну безліч відносин»,

що характеризує сутність будь-якого феномену або події. «Диво ж мистецтва полягає в тому, що ми в несподіваному осянні, без найменшого зусилля, здатні одним поглядом охопити весь безмежний світ в його впорядкованості» (Ортега-і-Гасет, 1994, с. 215). Як наполягає французький естетик М. Дюфрен, автор знаменитої «Феноменології естетичного досвіду» та президент французького Товариства естетики (1971-1995 рр.), мистецтво як спосіб художнього освоєння дійсності являє собою «початок всіх шляхів, якими проходить людство». Саме естетичний досвід, за його переконанням, робить особу справжньою людиною, оскільки він стає витокком пізнавальних і моральних цінностей, гармонізує протилежні інтенції всередині людської душі та дозволяє осягнути сутнісні основи буття на глибинному, інтуїтивному рівні. Як слушно зазначає відома вітчизняна дослідниця Г. Шевченко, «специфіка мистецтва полягає саме в тому, що воно комплексно, гармонійно впливає на чуттєві, інтелектуальні та вольові елементи людської психіки» (Шевченко, 2013, с. 151). Себто, виявляється, що секрет владної сили впливу мистецтва вкорінений в тому потрібному одночасному ефекті, який воно справляє на провідні центри творчої активності людини. Так, підсумовуючи роздуми згаданих мислителів, можна стверджувати, що проблема формування одухотвореного образу людини культури має починатися із включення в навчальний процес мистецтва як засобу виховного, емоційного й естетичного впливу.

Оскільки уявлення про образ людини культури передбачає широку і всебічну обізнаність у різних видах мистецтва, вільну орієнтацію серед розмаїття мистецьких стилів і жанрів, особливої актуальності набувають проблеми системного включення такого матеріалу в навчальний процес. Головну перешкоду для розуміння мистецтва, як слушно зауважує вітчизняна дослідниця Г. Падалка в монографії «Педагогіка мистецтва», становить «звуження художньо-естетичного кругозору учнів, утворення у них мозаїчних знань щодо мистецтва, отримання фрагментарних уявлень щодо розвитку художньої культури». Запорукою ж уникнення такої небезпеки виступає «звертання не до одного, а до різних видів мистецтва», що «сприятиме з'ясуванню того суттєвого, визначально характерного, що притаманне мистецтву як феномену художньо-образного освоєння дійсності» (Падалка, 2008, с. 28).

Таким чином, викладання мистецтва як спосіб формування образу людини культури висуває перед педагогами вищої школи низку важливих методологічних проблем: зокрема, як найкращим чином виструнчити виклад надмірного багатства мистецького досвіду, накопиченого людством, забезпечивши цілісність та системність сприйняття матеріалу? Саме узагальнююча структурація інформації здатна протистояти специфічним вадам сучасної «кліпової свідомості», що їх переконливо критикував Е. Тоффлер за уривчастість, мозаїчність, розпорошеність уявлень про світ і мистецтво зокрема. «Істиною є ціле», підкреслював Г. В. Ф. Гегель, наполягаючи на необхідності розуміння системних взаємозв'язків у структурі будь-якого феномену.

Одним з плідних засобів систематизації мистецького матеріалу є виструнчення його розмаїття через співвіднесеність з логікою визрівання мистецьких стилів від архаїки, через класику, готику, бароко, рококо, модерн тощо. Таке послідовне заглиблення до історико-культурного підґрунтя різних мистецьких стилів не тільки сприяє плеканню естетичної чуттєвості молоді, але й обумовлює розуміння особливостей образу людини культури, притаманних духу різних епох. «Людина — це стиль», стверджував Ж. Бюффон, і цей персональний стиль постає відлунням стилю історико-культурної доби. Кожна історична епоха, згідно з пануючими в ній культурою, мистецтвом, ідеалами, будувала свої моделі культурного образу Людини: можна говорити про готичну, барокову, модерну людину з притаманним їм духовно-культурним мікрокосмом.

Отже, образ людини культури постає не застиглим, а живим, відкритим до постійного збагачення новими змістами поняттям. Так, наприклад, завдяки творчим прозрінням Данте вперше в духовно-культурному макрокосмі проторенесансної людини утверджується цінність благородства духу, що долає обмеженість родового розуміння сутності аристократизму. Так мистецтво виявляється провісником нових ціннісних орієнтирів, що активно впливають на формування образу людини культури кожної доби. До цього слід додати, що логіка становлення одухотвореного образу людини культури XXI століття передбачає послідовне вживання в кожний з цих історичних мікрокосмів, здатність всотати та творчо переосмислити ті неминущі культурні цінності, що їх запропонувала кожна історична епоха. Саме таким чином відбувається внутрішня духовна еволюція сучасної

людини, і не випадково Г. В. Ф. Гегель наполягав, що «в педагогічних успіхах ми впізнаємо накреслену ніби в стислому начерку історію освіченості всього світу».

Становлення образу людини культури відбувається шляхом послідовного долучення до основ «граматики культури», тобто здатності вільно розуміти мову різних видів мистецтва: живопису, музики, скульптури, архітектури, літератури, оперного мистецтва, балету, кіномистецтва, тощо. В. Малахов слушно підкреслює: «Хоч би як відрізнялися між собою виражальні засоби музики, скульптури або живопису, хоч би на які чуттєві рецептори вони справляли свій безпосередній вплив, — все одно, їхнім конкретним адресатом постає сама людина ..., тому цілком зрозумілими виявляються постійно триваючі в історії мистецтва спроби «перекладу» чуттєвого змісту одного виду мистецтва на мову інших» (Малахов, 1984, с. 98).

З метою поглибленого розуміння образних мов різних видів мистецтва є сенс звернутися до ідеї синтезу мистецтв як найскладнішої форми взаємодії комплексу мистецтв, що забезпечує синергію естетичного впливу. Завдяки такому ефекту відбувається взаємозбагачення та гармонізація художніх образів, що переконливо доведено в працях Ю. Борева, О. Бутова, Б. Галеева, А. Зіся, М. Кагана, Т. Пені, Г. Шевченко, Б. Юсова. Такий синтез є результатом взаємодії мистецтв і визначається органічним взаємодоповненням, взаємопроникненням, симбіозом різних видів мистецтва, що сприяє більш глибокому впливу мистецтва на формування образу людини культури. Проблема досягнення цілісного, поліфонійного сприйняття творів мистецтва знайшла своє відображення в концепції «поліхудожності», запропонованої Б. Юсовим і О. Бутовим у якості особливого підходу до естетичного виховання молоді, що ґрунтується на ідеях інтеграції та взаємодії різних видів мистецтв.

Проблеми, пов'язані із використанням комплексу мистецтв в освітніх практиках та в процесі естетичного виховання молоді, докладно й плідно вивчає Г. Шевченко, виводячи типи і принципи взаємодії мистецтв (Шевченко, 1986, с. 44–46). Дослідниця зауважує, що «незважаючи на специфічність і своєрідність окремих видів мистецтва, усі вони мають єдиний генетичний ґрунт, спільні закономірності художньо-творчого відбиття дійсності, спільне функціональне навантаження. І ця спільність становить змістовний аспект взаємодії мистецтв, їхні внутрішні зв'язки» (Шевченко, 2013, с. 149).

Художній, естетичний та виховний потенціал комплексу мистецтв здатний перевершити не тільки можливості відокремлених різновидів мистецтва, але й не може бути зведеним до суми впливів всіх компонентів комплексу, адже ціле завжди більше суми своїх частин, а цілісна органічна система створює нову якість. «З огляду на те, що кожний з видів мистецтва має власні переваги й обмеження, — зауважує Г. Шевченко, — логічно буде припустити, що в комплексі вони здатні забезпечити найповніше емоційно-образне відображення дійсності в процесі естетичного виховання молоді» (Шевченко, 2013 с. 151).

Аналізуючи принципи взаємодоповнення різновидів мистецтва засобами одне одного, Г. Шевченко висуває серед інших «принцип асоціативної природи художнього впливу»: «освоєння художнього сенсу, художньої тканини будь-якого твору мистецтва спирається на художні знання, художньо-естетичний досвід та асоціативний фонд. Знайомі асоціації стають опорними пунктами розумової діяльності, своєрідними гідами, що ведуть до досягнення незвіданих таємниць художнього образу» (Шевченко, 2013, с. 153). Цей принцип знайшов плідне застосування в розробці методичного прийому образно-мовних паралелей, що дозволяє звернутися до художніх образів різних видів мистецтва, сприяє розвитку вміння вдало їх сполучати і зіставляти. Завдяки зверненню до подібного прийому досягається синергія впливу мистецтва та ефект естетичної синестезії сприйняття і почуттів. У своїй основі феномен естетичної синестезії, як доводить Б. Галеев (заслугою якого і стало введення до наукового обігу цього терміну), спирається на процеси міжчуттєвої та міжсенсорної асоціації. Отже, принцип асоціації знов виступає ключем до розуміння, водночас в основі асоціації має бути не довільна мінлива алузія, а точно визначена, стійка відповідність, наприклад: певної тональності — конкретному кольору. Тут доречно пригадати досвід великого музикального новатора О. Скрибіна з притаманним йому рідкісним даром синопсії як особливого різновиду бісенсорної слухозорової синестезії. Як і М. Римський-Корсаков, Скрибін мав талант до «кольорового слуху» (музичні співзвуччя, консонанси й дисонанси породжували специфічні кольорові сприйняття) та створив авторську «палітру бачення звуків». Композитор був глибоко захоплений ідеєю створення «кольорової музики» та першим в історії музики наважився

втілити цей задум у партитурі симфонії. Характерно, що твір, де вперше використовується «світломузика», носить назву «Прометей: поема вогню», отже, за творчим задумом автора до омріяного синтезу мистецтв мала долучитись ще й поезія.

Інший яскравий приклад естетичної синестезії — славнозвісний «кольоровий алфавіт» Артюра Рембо: «“А” — чорний, білий — “Е”, червоний — “І”, зелений — “У”, синій — “О”. Колись я ваші таємниці розкрию, голосні ...» (пер. В. Ткаченка). Цікаво, що ця синестезія надихнула своєю чергою на синтез мистецтв італійського скульптора Дж. Пеноне, який у 1999 р. встановив знамените бронзове «Дерево голосних» у саду Тюільрі: коріння дерева нагадують своїми обрисами голосні А-Е-І-О-У, а там, де п'ять бронзових гілок торкаються землі, скульптор посадив п'ять живих дерев, що має символізувати можливість синтезу культури та природи. Таким чином, мистецтво виступає способом розвитку естетичної чуттєвості, розширення сенсорності та культивування синестетичних здібностей людини.

Приєм образно-мовних паралелей активно використовує в експериментально-практичній частині своєї наукової роботи українська дослідниця І. Ушакова, оскільки предмет її розвідок становить проблема формування естетичного образу людини, а також експериментальна перевірка власної методики та діагностика рівнів сформованості естетичного образу людини в студентській молоді. Це зумовило її звернення до ресурсів саме «комплексу мистецтв», важливість якого обстоювала Г. Шевченко, тому що, як переконана І. Ушакова, «жодний окремо взятий вид мистецтва не здатний створити цілісного образу людини, сприяти вдосконаленню її емоцій і почуттів та розвитку її культури» (Ушакова, 2015, с. 68). Узагальнюючи наукову літературу, дослідниця зазначає: «Поняття “синтез мистецтв” і “комплекс мистецтв” є дуже близькими, але зовсім не тотожними. Синтез мистецтв здебільшого потрактовується як поєднання різних видів мистецтва в межах одного твору, органічне художнє ціле. Комплекс мистецтв є дієвим засобом системного впливу на різні сфери особистості людини (ціннісної, емоційної, вольової, почуттєвої тощо)» (Ушакова, 2015, с. 69).

Засобами комплексу мистецтв забезпечується, зокрема, активізація катарсичної, перетворювальної функції мистецтва, виховний вплив якої пов'язаний з досягненням стану піднесення душі завдяки мистецтву, що відбувається в

процесі співпереживання, духовного очищення, зцілення, оновлення, що виникає як результат розв'язання засобами мистецтва найглибших суперечностей людського життя.

Сучасний вітчизняний вчений І. Карпенко пропонує цікаву нетривіальну тезу про те, що «катарсична діяльність виступає найвищим видом духовної активності людини», а сама історія людської культури «є процесом неухильного вдосконалення та збагачення катарсичної діяльності: від її психофізичного до духовного рівню» (Карпенко, 2011, с. 46). У цьому контексті виховання постає особливим — катарсичним перетворенням людини. Іntenцію дослідника можна вважати спробою розглядати культуру з точки зору, так би мовити, «катарсичної еволюції». Він вживає поняття «духовного ускладнення», отже, його думку цікаво було б продовжити роздумами про «катарсичну негентропію» як принцип ускладнення і вдосконалення форм, що на відміну від ентропії є притаманним обраним живим системам (як корелят ентропії І. Карпенко вживає поняття «антикатарсису» і аналізує його характерні прояви). Провідною ж ідеєю вченого виступає «катарсична парадигма розвитку духовної культури», сім сутнісних рис якої аналізуються в тексті.

Гранична загостреність «духовного зору», що супроводжує переживання катарсису, не тільки підносить над буденністю та одухотворює, а й розкриває дієвість впливу мистецтва на формування уявлень про одухотворений образ людини культури. Логіка становлення цього образу у своїй основі являє собою відбиття ноогенетичних закономірностей творчого засвоєння персоною соціокультурного досвіду людства: онтогенез як логіка індивідуального розвитку в стислому, концентрованому вигляді відтворює філогенез як послідовність всіх етапів загальнолюдської культури. Як переконливо доводять О. Шпенглер та З. Фрейд, закони духовно-культурного визрівання особистості можна досягнути за аналогією: подібно до того, як окремий людський організм відтворює у своєму внутрішньоутробному розвитку весь хід становлення виду *Homo sapiens*, так і кожна людина, отримуючи освіту, має стисло й прискорено відтворити у своєму духовному становленні основні культурні віхи загальнолюдського розвитку. Причому вкрай важливо, що послідовність ланок цього історико-культурного ланцюга не може бути порушеною, адже історія культури не визнає «перестрибувань» через епохи — тільки континуальність засвоєння культурного досвіду є запорукою цілісності

одухотвореного образу людини культури. За влучним висловом відомого сучасного естетика Є. Богата: «Коли все це неймовірне багатство вміщується в одному людському серці — перед нами дійсно сучасна особистість!»

Серед шляхів, що сприяють глибинному проживанню та пропущенню через серце і розум молодої людини багатства мистецького досвіду, слід назвати:

- 1) інтерактивні герменевтичні практики інтерпретації творів мистецтва з використанням технік свідомого загострення «конфлікту інтерпретацій» за П. Рікьором, спрямовані на активізацію художньо-естетичних потреб студентів;
- 2) використання ігрових форм декодування образної символіки творів та моделювання можливих варіантів подальшого розвитку ситуацій, запропонованих автором художнього твору, що має сприяти розвитку творчої уяви студентів тією мірою, якою «гра репрезентує сутність як мистецтва, так і його вивчення» (Мамардашвили, 2000, с. 281);
- 3) створення естетичної та позитивної емоційної атмосфери в аудиторії, виструнченої за принципами «творчого полілогу»;
- 4) організація та змістовний супровід спілкування студентів з мистецтвом у позааудиторний час, які допомагають перетворити спорадичні дискретні діалоги молоді з мистецтвом на континуальний творчий процес, що безперервно поглиблюється.

Так, шляхом налаштування, декодування культурного коду, через наближення до етичного ідеалу формується гуманістичний світогляд, що є ціннісною домінантою становлення людини культури (Ушаков, 2018). Спілкування з мистецтвом і є формою декодування культурного коду або, в термінології Е. Касієра, розкриттям змісту «символічних форм» культури шляхом творчої інтеріоризації багатства і розмаїття духовно-культурної спадщини людства через досягнення суті її сакральних стрижнів. Саме таке невтомне духовне зусилля та діалогічна розчахнутість до Іншого здатні стати тим наріжним камінням, що гідне бути закладеним в фундамент майбутнього образу людини культури XXI століття.

Висновки. Отже, результатами нашого дослідження мистецтва як чинника формування образу людини культури у студентської молоді, можуть слугувати наступні положення:

Виховний потенціал мистецтва розкривається через надання особистості можливості глибинно усвідомити сутність її власних прагнень

до цілісності та гармонії, наближуючи в такий спосіб сучасну молоду людину до досягнення класичного ідеалу калокагатії як триєдності Істини, Добра і Краси. Таким чином, мистецтво започатковує та активізує процес формування образу людини культури як того взірця, що визначає глибинну справжню природу людини, цілісність її особистості.

Логіка становлення образу людини культури насамперед передбачає послідовне долучення студентської молоді до базових «знакових систем» культури, що забезпечує, по-перше, вільне використання образних мов різних видів мистецтва, а по-друге, невимушену орієнтацію молоді у різних стилях мистецтва. Подальшим етапом розвитку образу людини культури виступає розуміння молоддю співвіднесеності послідовності визрівання мистецьких стилів від архаїки до модерну з відповідними історичними моделями образу людини культури, як то готична, барокова, модерна людина, тощо, з притаманним кожному образу духовно-культурним мікркосмом. Так духовно-культурний макрокосм проторенесансної людини був сформований завдяки творчим прозрінням Данте, що першим у європейській історії утверджує цінність благородства духу, яка долає обмеженість родового розуміння сутності аристократизму. Таким чином, мистецтво виявляється провісником нових ціннісних орієнтирів, що активно впливають на формування образу людини культури кожної доби.

Показником естетичної сформованості образу людини культури у студентської молоді на різних етапах становлення слугує рівень зрілості її художньо-естетичних потреб, що увінчують піраміду духовних запитів людини і серед яких потреба в постійному спілкуванні з мистецтвом — як у формі сприйняття мистецьких артефактів, так і самого процесу активної творчості — посідає чільне місце.

Формування одухотвореного образу людини культури напряму залежить від творчого засвоєння персоною соціокультурного досвіду людства, що насамперед забезпечується здійсненням катарсичної, перетворювальної функції мистецтва. Її виховний потенціал щодо розвитку студентської молоді полягає у досягненні стану духовного піднесення завдяки мистецтву, що супроводжує переживання катарсису та виникає як результат розв'язання засобами мистецтва найглибших суперечностей людського життя.

У своїй основі логіка формування образу людини культури постає відбиттям ноогенетичних закономірностей розвитку людства та розкривається через відтворення в стислому, концентрованому вигляді філогенезу як послідовності всіх етапів загальнолюдської культури, причому послідовність ланок всього історико-культурного ланцюга не може бути порушеною, адже історія культури не визнає «перестрибувань» через епохи — тільки континуальність засвоєння культурного досвіду є запорукою цілісності одухотвореного образу людини культури.

У процесі формування образу людини культури творчий Діалог особистості з мистецтвом розглядається як форма декодування культурного коду шляхом розкриття сенсу символічних світів різних типів культур, що передбачає здатність студентської молоді до творчої інтеріоризації багатства і розмаїття духовно-культурної спадщини людства.

Перспективи подальших досліджень пов'язані, зокрема, з детальним розглядом різноманітних історико-культурних моделей образу людини культури, притаманних духу часу (Zeitgeist) різних епох. Співставлення духовно-культурних макрокосмів історично визначених образів людини культури, компаративний аналіз їхнього виховного впливу на внутрішній світ сучасної людини значно розширить обрії саморозуміння студентської молоді. Ці заглиблення в «портретну галерею» образів людини культури, притаманних різним Zeitgeist, має на меті послідовне вживання в кожний з таких історичних мікрокосмів та творче переосмислення тих унікальних культурних цінностей, що їх запропонувала кожна історична доба, оскільки саме це передбачає логіка формування одухотвореного образу людини культури XXI століття.

Додаткову увагу, крім того, слід приділити проблемі адаптації ігрових форм для студентської аудиторії в контексті виховного потенціалу «антропології гри», оскільки гра як форма людської діяльності репрезентує саму сутність мистецтва і здатна виступити плідним стимулом формування образу людини культури.

Список посилань

- Карпенко, І. М. (2011). Теоретические основы катарсического воспитания духовной культуры личности. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 1 (42), 45–58.
- Малахов, В. А. (1984). *Культура и человеческая целостность*. Наукова думка.

- Мамардашвили, М. К. (2000). *Эстетика мышления*. Московская школа политических исследований.
- Ортега-и-Гасет, Х. (1994). Мистецтво в теперішньому і майбутньому. Дегуманізація мистецтва. *Вибрані твори*. (С. 238–315). Основи.
- Падалка, Г. М. (2008). *Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін)*. Освіта України.
- Ушаков, А. С. (2018). Виховання одухотвореного образу людини культури в інформаційну епоху. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Вип. 1–2 (60–61), 73–81. <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2018.1-2.7381>.
- Ушакова, І. О. (2015). *Формування естетичного образу людини у студентської молоді комплексом мистецтв* [Дисертація канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля].
- Хайдеггер, М. (2008). *Исток художественного творчества*. Сборник. (А. В. Михайлова, Пер.). Академический проект.
- Шевченко, Г. П. (1986). *Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании и развитии подростков* [Автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования»]. Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького].
- Шевченко, Г. П. (2013). Художественно-эстетическая воспитанность и образованность личности как необходимое условие формирования ее культуры. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Vol. 9, 149–154.
- Шеллинг, Ф. В. Й. (1987). *Сочинения в 2-х т.* (Т. 1). Мысль.

References

- Hajdegger, M. (2008). *The source of artistic creation. Collection*. (A. V. Mykhailova, Trans.). Akademicheskij projekt. [In Russian].
- Karpenko, I. (2011). Theoretical basis of personality spiritual culture katharsis upbringing. *Dukhovnist' osobystosti: metodologiya, teoriya i praktika*, Issue 1 (42), 45–58. [In Ukrainian].
- Malahov, V. (1984). *Kultura i chelovecheskayatselostnost'*. Naukova dumka. [In Russian].
- Mamardashvili, M. (2000). *Aesthetics of thinking*. Moskovskaya shkola politicheskikh issledovaniy. [In Russian].
- Ortega-i-Gaset, H. (1994). Art in the present and future. Dehumanization of art. *Vybrani tvory*. (P. 238–315). Osnovy. [In Ukrainian].
- Padalka, G. (2008). *Art pedagogy (theory and methods of teaching art disciplines)*. Osvita Ukrainy. [In Ukrainian].
- Shelling, F. (1987). *Works in 2 volumes* (Vol. 1). Mysl'. [In Russian].

- Shevchenko G. Khudozhestvenno-esteticheskaia vospytannost i obrazovannost lychnosty kak neobkhodimoe uslovie formirovaniya ee kultury. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*, 2013. Vol. 9. P. 149-154. (rus) [In Russian].
- Shevchenko, G. (1986). *The interaction of arts in the aesthetic education and development of adolescents* [Abstract dis. ... doc. pedagogical Sciences: 13.00.01 "General Pedagogy, History of Pedagogy and Education". Kyiv state. ped. in-t named after A. M. Gorky]. [In Russian].
- Ushakov, A. (2018). Education of spiritualized image of human culture in the information age. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka*. Issue 1-2 (60-61), 73-81. [In Ukrainian].
- Ushakova, I. (2015). *Formation of an aesthetic image of a person in student youth by a complex of arts* [Dissertation of the candidate of pedagogical sciences: 13.00.04 "Theory and a technique of professional education". Volodymyr Dahl East Ukrainian National University]. [In Ukrainian].
Надійшла до редколегії 11.02.2022